

Det nyliberale Janusansikt

Straff i frihetens tid

«Det som er rart, er hvor mye frihet vi har fått.»
Brynjulv Raaen (1954–2014)

Nicolay B. Johansen

Det nyliberale Janusansikt

Straff i frihetens tid

NOVUS FORLAG
OSLO 2015

©Novus AS 2015.

Omslag: Ole Røsset

Foto omslag: © iStockphoto/Balefire9, 2015.

ISBN: 978-82-7099-807-4

Trykk: Lasertrykk.no, Oslo.

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverksloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Forord

Denne boken ble ikke som jeg hadde tenkt. Den ble lengre og mer omfattende enn planlagt, og nye temaer dukket opp underveis. Til slutt ble resonnementet et annet. Slik sett er tilblivelsen antagelig et mikroeksempel på livet, og kanskje samfunnslivet, i stort. Livet blir ikke helt som man hadde sett det for seg. Og samfunnet blir ikke helt som forutsigelsene sa. Nå, 20 år etter EU-avstemningen, får skrekkscenariene fra ja-siden et nokså komisk skjær. Men det er ingenting sammenlignet med de dommedagsprofetiene jeg vokste opp med på 70-tallet og var en del av selv på 80-tallet, på venstre fløy. Mitt ærende er imidlertid ikke å utnytte etterpåklokskapen til å gjøre meg selv smart. En grunn til at politikk ikke alltid, om noensinne, får de tilsiktede virkninger, er at vi, som samfunn, ikke helt forstår hvordan samfunn virker. Sosiologien er vitenskapen som skal bidra til å forstå samfunn. Men sosiologien har, av forskjellige grunner jeg skal berøre senere, i begrenset grad evnet å tilby tilfredsstillende forståelser av samfunnsliv for å løse dette. Sosiologien forstår nok ikke sitt objekt bedre enn økonomene forstår sitt, ute av stand som de er, til å forhindre kriser. Politikk og store samfunnsendringer kan ofte tilbakeføres til enkelte vedtak og personer. Men etterpåklokskapen skjuler, igjen, ofte den ubestemthet som fulgte disse vedtak da de ble tatt. Samfunn blir til gjennom prosesser ingen helt forstår.

Livet ble heller ikke helt så langt eller forventet for Brynjulv Raaen. Brynjulv var min medsammensvorne og samtalepartner. Han kom som meg fra ml-bevegelsen, men vi stilte oss stadig mer undrende til den politiske vekkelsen som hadde hjemsoekt blant annet vårt land. Brynjulv var imidlertid en skarp samfunnsobservatør og en politisk ingeniør, noe jeg fikk erfare på nært hold i «Pøbler mot EU» og

Grünerløkka Senterparti på 90-tallet. Realiteten var at vi var politisk rådvillige med en solidarisk grunntanke. Han leste aldri Foucault, men de så det samme, at vår samfunnsform medførte store friheter, på godt og vondt. I tillegg så han på denne friheten som et gode som også hadde tilfalt ham selv, derav hans bruk av «vi» i sitatet innledningsvis. Han så ikke på friheten fra et privilegert ståsted. Jeg prøver å innta samme posisjon. Ambisjonen har vært å skrive en bok hevet over politiske skillelinjer.

Denne boken ville ikke blitt til uten de utallige samtaler med mine kolleger på Institutt for kriminologi og retts sosiologi ved Universitetet i Oslo. Små kommentarer og lengre samtaler har på forskjellig vis formet innholdet, igjen, på måter verken avsender eller jeg har hatt styr på. Å sette navn på dem alle ville bare blitt misvisende. Det samme gjelder alle de samarbeidspartnere jeg har vært i kontakt med de siste årene. Noen må imidlertid nevnes. Lisbeth Skyberg og Sverre Flaatten har gjennom en årrekke vært mine tenkepartnere. Katja Franko har vært en tålmodig leder, og jeg er henne evig takknemlig for dørene hun åpnet. Mange andre har også støttet meg i arbeidet med å få bokprosjektet i havn, jeg vil spesielt nevne Kjersti Ericsson.

Ingen har likevel utholdt mer enn min kone Jannie og mine barn. De har litt for ofte måttet leve med en åndsfraværende mann og pappa.

Fritt ord og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening har bidratt med skrivestipender. Hva hadde den akademiske frihet vært uten disse? Norges forskningsråd har gitt trykkestøtte.

Innhold

Innledning	11
Bakgrunn: Velstand og frihet	12
Både figur og bakgrunn	16
Del I	23
Utvikling i lovbruddsaktivitet	32
Vold: Økt sensitivitet og utvidete definisjoner	34
Lovlydighet?	39
Kontroll, straff og overvåking	41
Straffereaksjoner og bøter	41
Fengsel	44
Det strafferettslige kompleks	46
Overvåking	49
Straffesystemet som fiskegarn	55
Net widening og ny pønologi i Norge?	58
Risiko og ny straffelære	64
Straff og overvåking i den nyliberale tidsalder	66
Del II	69
Den nyliberale orden – der det å være snill er et skjellsord	71
Kontrollkultur	74
Antisnillisme som nyliberalismens janusansikt	78
(Anti-)snillisme i kriminalpolitikken	80
Liberalismer	83
Modifiserte liberalismer	84
Den nye liberalismen	86
Biopolitikk og regjering	92
Styring av føyelige kropper	95

Indirekte styring i den nyliberale epoke	99
Den store incitamentstrukturen	99
Modellering	101
Durkheims sosiologi	102
«Bevissthet» eller «representasjoner»?	105
Formene for indirekte styring	109
Del III	112
Det retts- og velferdsstatlige kompleks	116
Rettsstaten	117
Velferdsstaten	121
Tre velferdsstatlige regimer	123
Fem epoker i straffens historie	127
Første epoke	127
Andre epoke	128
Tredje epoke	132
Fjerde epoke	134
Individualprevensjonens to faser	135
Den tredje epokens historiske kontekst	139
Avslutning	140
Kontrollbildet fjerde epoke	142
Velferdsstaten tar form	143
Hvem er avvikerne?	144
Hva skal vi gjøre med dem?	148
Regulering og reformingeniører	150
Den fjerde fasens antropologi	154
Rettsstatens kulturelle fundament	158
Tillit til staten	159
Balanse mellom stat og befolkning	161
Rettsstatskultur som sosial kapital	164
Det institusjonelle perspektivet	165
Skaper sosial kapital mirakler?	169
Det nordiske mirakelet	171
Del IV	175
Indirekte styring – sosialhjelp	179

INNHOLD

De verdig trengende og avgrensingsparadokset	179
Avgrensingskriterier	183
Lærdommer fra sosialhjelpens historie	184
Ansvar	188
Skjønn i Politiet	193
Medlemskap	198
Loven og pælen	198
Biopolitikk	201
Krimigrasjon	203
Grenser	208
Skjønn og organisasjon	210
Tre varianter av skjønn	211
Utviklingen i kontrollkulturen er sammensatt	217
Manifestasjoner	220
Domstolene: redusert handlingsrom	223
Velferdsadministrasjonen: De nye antisnillistene?	224
Helsesektoren: privatisering og budsjettansvar	229
Nyliberalt skjønn	231
Del V	234
Figuren og bakgrunnen	239
Liberale kontrollkulturer	241
Mangfold	242
Den sosiale friheten	244
Det nyliberale janusansikt	248
Antisnillismen som nyliberalismens kultur	251
Kulturelle forutsetninger for velferdsstaten	253
Vellykket regjering	255
Det sosial-liberale mennesket	261
En nyliberal retts- og velferdsstat?	264
Litteratur	266